

ÖSSZEFOGLALÓ

Az önmagát gondolatkísérletként pozicionáló szöveg radikális felvetése értelmében kevés arról beszélni, hogy a személy(esség) diszkurzív keretei az olyan fogalmakkal (és taxonómiai alegységeikkel), mint a poszthumanizmus, transzhumanizmus, metahumanizmus etc. átalakultak, hogy az, ami már mindig konstrukcióként tűnik föl a modern szemléletekben, a századforduló óta egyre intenzívebben ujrakontextualizálódik, és így módosul a jelentése. A kérdés sokkal inkább az: az alternatív beszédmódok hasonlóképp pozicionált személyességkonceptiói összefüggnek-e egymással, ugyanarról beszélünk-e, ha igen, milyen kritériumok alapján mondható ez ki. E megközelítés tétje tehát nem a személyesség jelentésének árnyalása, sokkal inkább annak mérlegelése, hogy van-e egyáltalán értelme személyességről beszélni, és lehet-e szerepe ebben a félreismerés (meconnaissance) fogalmának

Kulcsszavak: személy(esség), félreismerés, poszthumanizmus

ABSTRACT

In the sense of the radical proposition of the text, which positions itself as a thought experiment, it is not enough to say that the discursive framework of the subject (or self) has been transformed by concepts (and their taxonomic subdivisions) such as posthumanism, transhumanism, metahumanism, etc., that what has always appeared as a construct in modern perspectives has been increasingly recontextualized and thus modified in meaning since the turn of the century. The question is rather: are the similarly positioned concepts of the subject in alternative ways of speaking related to each other, are we talking about the same thing, and if so, what criteria can be used to say so. The stakes of this approach are therefore not to nuance the meaning of the subject, but rather to consider whether it makes sense to talk about the self at all, and whether the concept of misrecognition (meconnaissance) could have any role in it.

Keywords: subject, misrecognition, posthumanism

SAMU JÁNOS

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar, Szabadka
dnsamu@gmail.com

A FÉLREISMERÉS SZUBJEKTUMA

THE SUBJECT OF MISRECOGNITION

Alkalmasint kevés lenne arról beszélni, hogy a személy(esség) diszkurzív keretei az olyan fogalmakkal (és taxonómiai alegységeikkel), mint a poszthumanizmus, transz-humanizmus, metahumanizmus etc. átalakultak, hogy az, ami már mindig konstrukcióként tűnik föl a modern szemléletekben, a századforduló óta egyre intenzívebben ujrakontextualizálódik és így módosul a jelentése. A kérdés sokkal inkább az: az alternatív beszédmódok hasonlóképp pozicionált személyességkonceptiói egyáltalán összefüggnek-e egymással, ugyanarról beszélünk-e, ha igen, milyen kritériumok alapján mondhatnánk ezt ki, azaz alapvetően azt a felvetést kockáztatnánk meg, hogy van-e személyesség; nem azt, hogy mit jelent, hanem hogy általában véve feltehető-e erre vonatkozóan bármely kérdés értelmesen.

Az olyan konceptuális kihívások, mint az individualitás kritikája (Jacques Lacan *dividuum* fogalma révén, vagy Vilém Flusser kommunikológiájában), az identitás dekonstrukciója a különbség filozófusai részéről (Derridánál, de még nyomatékosabban Deleuze-nél), az ontológiai fordulat utáni *Da-sein* létmódjának radikális temporalizálása, vagy akár a pszichoanalízis klasszikus pozíciójának decentrál és (nárcisztikus-)traumatikus fejleményei mintha csak egy tendenciózusan nivelláló osztályozás vagy irányzatkritika, diszkurzusanálízis felől írnák, ha mégoly eltérőképp is, ugyanazt a szubjektumot.

Miképp, az egyes diszkurzív pozíciók és belső paradigmákká bomló fénytöréseik szempontjából hogyan azonosíthatnánk ezt a személyt, szubjektumot, pro-jektumot, a radikális kritika szélsőpontjain *Trash-humán*umot, mi volna az összevethetőség minimális garanciája, és ha megtalálnánk, nem azt jelentené-e a siker, hogy valamely lineárisan narrativizáló, akár egyébként militánsan kritikusnak mutakozó tendencia vált, válhatott dominánssá?

Artikulálhatunk természetesen töréspontokat, a linearizációt pedig bizonyos vitában álló szemléletek összefűzésére korlátozhatjuk, ha találunk egy pertinencia pontot: ha például az organizmus geneológiájára összpontosítva vizsgáljuk a személyesség, az én és a test kereteit, lehetőségeit. Így jár el Claire Colebrook, aki fölhívja figyelmünket arra, hogy a lacani tükörstádiumtól számított (ön)félreismerés (*meconnaissance*) torzításának érzékelése legalább Husserlig nyúlik vissza, aki szerint természetes, hogy dologként tekintünk önmagunkra a dolgok között, de ez a beállítódás elleplezi a szubjektum valódi természetét, azt, hogy nem csupán egy a dolgok közül, hanem a dolgok adottságának feltétele. Kant álláspontjának illetően, fenomenológiai módosításában a test és szubjektum közötti különbségtétel radikalizálása lesz a kulcstényező, melyek közül az előbbi kalkulálható, megismerhető, beavatkozások révén át is alakítható, az utóbbi viszont téren és időn kívül esik, de fontos kiemelni, hogy transzcendentalitásából nemcsak az következik, hogy nem ismerhető/tapasztalható meg egyszerűen a világ dolgai közt, hanem az is, hogy tulajdonképpen a világnak eredete. „Nincs értelem, adottság, idő vagy lét a transzcendentális szintézisen kívül.” (Colebrook, 2014, 117.)

Heidegger a Dasein (temporális létfelnyílása) és a das Man (pszichofizikai megtestesülése) közötti különbség föl nem ismerésével vádolja a humanizmust, a létfeladottság az utóbbinak a tulajdonságával függ össze, hogy egy logikai (vagy egyéb) előre meghatározott rendszerben kap(hat) helyet, a világ más dolgai között, és bármely kitüntetett pozíció, kiváltságosság ezzel szükségszerűen redukttívá és erőltetetté, egyes Heideggerre (is) építő elméletekben kifejezetten erőszakossá válik. Itt a félreismerés/-értés történelmi forrását a görög legein és logosról, a valamire irányuló beszédéről a latin logikára, az előre adottságok megfelelően alapuló rendszerére való váltásban kereshetjük, amely a humanitas fogalom forrása, azé az emberé, aki az értelem képességével felruházott magasabb rendű, de mégis csak egy organizmus a többi között, és ezzel a létére való autentikus rákérdezés, létmódjának feltárása elsikkad.

Bergsonról is elmondhatjuk, hogy bár álláspontja különbözik a fenomenológiától, maga is kemény kritikával illette az instrumentális értelem azon tendenciáit, melyekkel sokrétű összetett tapasztalásmechanizmusait stabil tárgyakra szűkíti, és ennek a reifikációnak az élettelen világ mellett (amely esetében lehet érvénye egyébként) az emberi intellektus is áldozatul esik. A bergsoni megfelelőképp megértett szubjektivitás állomásait az emlékeket felidéző emlékezet (*mémoire-souvenir*), a sűrítő emlékezet (*mémoire-contraction*) és az affektivitás alkotják, amelyek természetükben különböznek az észlelet-tárgy-anyag hármasa által alkotott vonaltól, és ennek a különbségnek a megértése döntő lesz a tapasztalás lehetőségfeltételeinek leírásához. Ez a leírás, a tapasztalat fordulópontjának érzékelése nem az emberi állapot igazságának vagy igazságainak a megerősítése, különösképpen pedig nem arról van szó, hogy egy ennek mentén kiépülő hatékony fogalomrendszerbe vezetne bennünket, éppen ellenkezőleg. Bergson szavaival „A filozófiának az emberi állapot meghaladására tett kísérletnek kellene lennie.”¹, de ez nem jelenti azt, hogy fogalmakhoz jutunk, amelyek a kantiakhoz hasonlóan általában vett tapasztalatok lehetőségfeltételeit

¹ Idézi Deleuze, 2010, 33.

határozzák meg, hanem megfordítva, valós tapasztalatok felé fordulunk, tiszta érzékletek felé (*percepts purs*), amelyek, ha „maguktól egyesülnek egy fogalomba, akkor olyan, magára a dologra szabott fogalmat kapunk, amely csak ennek a dolognak felel meg, és amely ebben az értelemben nem lesz tágabb, mint az, amiről számot kell adnia.” (Deleuze, 2010, 33.) Akárhogy is, ebben a koncepcióban is, amiként a fentebbiekben, rosszul megértett tapasztalattal és szubjektivitással találjuk szemben magunkat, olyan tévedésekkel és elvétett módszertanokkal, amelyeket (például a szűkebb bergsoni értelemben vett intuícióval) ki kell küszöbölnünk, alternatív beszédmóddal és megközelítéssel le kell váltanunk, fogalmakkal szembesülünk (így az ember, a személyesség, a szubjektivitás fogalmával), amelyeket újra kell gondolnunk.

A tévedés korrigálásának igénye, a konceptualizálás revíziójára való törekvés az eltérő diszkurzív pozícióba ágyazott szubjektumfogalom ellenére is összeköt(het)i a különböző filozófiai törekvéseket, és ha a fogalom(variációk) összevethetőségének aggálya meg is marad, legalább némi konvergencia érzékelhető. A filozófiai hagyomány mellett, vagy akár azzal szemben, ahhoz képest a pszichoanalízis, annak klasszikus pozíciói, illetve a neofreudizmus lacani koncepció nem kívánja helyesbíteni vagy teljesen átírni a félreismert (*meconnaissance*), folyton elvétett szubjektum kereteit, hanem integrálja a félreértést, azt alapvetőnek tekinti a self genezise és működése, önreflexiói kapcsán, és ebből az alapelvből teoretizálja viszonyait. Ebben a nagyon fontos eltérésben a személyesség szegmensekre és funkciókra bomolhat, amelyeket létrejöttük vagy patológiás széthullásuk² kontextusában is megragadhatunk, és amelyek nem csak az identitás prioritását függesztik fel, hanem kiiktatják lehetőségét is. Egy ilyen, kétségtelenül nivelláló, de konzekvens és talán nem reduktív elméleti inszcenációban a tévedések miatt panaszkodó filozófiával a háttérben a már létrejöttében meghasadt emberrel számoló lacani Imagináriumot találjuk újra/továbbra is a figyelem fókuszában, mint olyan elméletet, amely a poszthumanista érzékenység korában bekövetkezett onto-episztemológiai változások krízistapasztalatát már mindig integrálja, tulajdonképpen alapvetőnek tartja.

Az elmúlt bő két évtized legélénkebben és legszéleskörűbben érzékelhető kulturális változása kétségkívül a digitalizáció, amely az élet legbanálisabb szegmenseit is áthatja, az ember és technológia, az ember és gép találkozásának fúzióba vezető fejleménye. Olyan állapot, amelyben a technikával való legbensőbb érintkezés sokkoló ütközéstapasztalata feledésbe vész, és amelyben a technogeneziséből kifejlődő viszonyok az egyén önmeghatározásának és identifikációjának alapjaiba is beíródnak. Ezek a hatások ugyan számos ponton egybevágóak a posztmodern tendenciáival, hovatovább azok folyományai „ugyanakkor az adatbáziskultúra, a web2, a platformstruktúrák és a *médiakonvergencia* (Henry Jenkins) ezredforduló utáni kiépülése ezeket a jelenségeket még tovább erősítette illetve *normalizálta*” (Nemes Z., 2023, 28.), azaz „végbement a technológia személyes és intim belsővé tétele” (Uo.), a kiborgizációban semmi fenyegetőt nem találunk, ugyanis képtelenek vagyunk reflektálni, minden személyes tapasztalat már az összeszővődésre alapozódik. Különösebb kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy még a mindent átfogó digitális

² Így a pszichózis esetében például.

fordulat megvalósulása előtt bejelentett transzhumanista program elharapózásának (jóllehet azért nem beteljesedésének) korában élünk, egy olyan ideológiává erősödő koncepció érájában, amely az ember(i lét) technikai tökéletesíthetőségének hitéből merítve kritizálja a klasszikus humanizmust, de annak esszencializmusát és antropocentrikus hierarchikusságát megtartja. E helyütt nincs módom érzékenyebb taxonómiai finomhangolásra, problémafelvetésemnek nem is ez a célja, de véleményem szerint mind a demokratikus, mind pedig a libertárius transzhumanizmusról, továbbá az extrópiánusok (tehát áramlattól függetlenül az összes transzhumanista) alapelveiről elmondható, hogy a társadalmilag dominánssá vált tervezetük valamelyest ellentmondásos, ami az új, kríziselvű személyességhez is kapcsolódik.

Egyrészt a pándigitalizáció és az egyre intenzívebb AI alkalmazás az ember feljavításának (human enhancement), a biológiaiilag determinált sors technikai újrakonfigurálásának hiperhumanizmusát a teljes társadalmi és fizikai valóság számszerűsítésének és ellenőrzésének programjává szélesíti ki. Másrészt ebben a folyamatban a kiborgizáló technika szerepe annyira kiterjed, a megjósolhatatlan következményekkel járó Technikai Szingularitáshoz szükséges AI, az algoritmusok és a Big Data befolyása és szükségessége annyira megnő, hogy az emberi intelligencia ágenciája, a humán aspektus elhalványul, kérdésessé válik, hogy a feljavítás közben marad-e valami a feljavítandóból.³ A humanista ideológia önazonos, a bioszférában felsőbbrendű, öntudattal rendelkező és autentikus szabadságot élvező, racionális individuum a vele szemben álló természet gyarmatosítójaként, a technoevolúció egyre nagyobb hatalmú irányítójaként leküzdí a test, a hús természetéhez tartozó kiszámíthatatlanságát, materiális zajlásának bizonytalanságait és az ebből adódó esendőséget, de az egyre áthatóbb fúzió révén a technika Másikja által kiváltott antropológiai szorongást is. Valószínűleg elhamarkodott volna arról beszélni, hogy ennek a szorongásnak a hiánya/radikális mérséklődése abból ered, hogy az inhumán Másiknak radikálisan módosult a státusa, eléréséhez nincs már szükség transzpozícióra, arról, hogy a szociotechnikai miliő immár maradéktalanul képes biztosítani a szubjektum identifikációs bázisát, ugyanakkor nem is tűnik különösebben távolinak ez a helyzet.

Mindenesetre ebben az előrehaladott állapotban, a humanizmus (felvilágosodásból is táplálkozó) programjának transzhumanista tendenciák szerint való felgyorsításában (amit emiatt fentebb hiperhumanizmusnak is neveztem) igen könnyen ismerünk a humanista és általában vett szubjektum azon krízisére, mely Katherine Hayles megfogalmazásában akkor válik nyilvánvalóvá, ha „már nem tudjuk értelmesen megkülönböztetni a biológiai organizmust az információs hálózatoktól”⁴, ha az intimitás csak a géppel képzelhető el, azaz valami olyasmi, amit a lacanisták extimnek neveznének.

³ Ehhez lásd: Del Val, 2021.

⁴ “no longer possible to distinguish meaningfully between the biological organism and the informational circuits” (Hayles, 1999, 35.).

Felhasznált szakirodalom:

- Colebrook, Claire (2014): *Death of the Posthuman: Essays on Distinction*, Vol. 1., Ann Arbor: Michigan Publishing – University of Michigan Library
- Deleuze, Gilles (2010): *A bergsoni filozófia*, ford. John Éva, Budapest: Atlantisz Könyvkiadó
- Del Val, Jaime (2021.): *The Dances of Becoming and the Metahumanist Manifesto. Its genealogy, evolution and relevance 10 years after*, Sampanikou, Evi D. – Stasienko, Jan (szerk.): *Posthuman Studies Reader. Core readings on Transhumanism, Posthumanism and Metahumanism*. Basel: Schwabe Verlag, 281-295.
- Hayles, N. Katherine (1999): *How we Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, literature and Informatics*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press
- Nemes Z., M. (2023): „Nincs szex sebészet nélkül”, *Filmvilág folyóirat*, 7. 28-30.